

Jonas Gilbert, bibliotekschef, Högskolan i Borås

Ann-Sofie Axelsson, prefekt och bibliotekschef, Chalmers

210126

Lärosätesbibliotekens utmaningar och anpassningar under Coronapandemin: Inspel till UKÄ

Inledning

Jonas Gilbert och Ann-Sofie Axelsson ingår båda i *SUHF:s arbetsgrupp för digitalisering* som bland annat har i uppdrag att följa och analysera digitaliseringsutvecklingen i Sverige, omvärlden och inom högskolesektorn; bidra till erfarenhetsutbytet inom sektorn; samt föreslå möjliga åtgärder för ökad samverkan mellan lärosätena. Vid arbetsgruppens möte den 201201 deltog Andrea Amft och Anders Viberg från UKÄ. Amft och Viberg arbetar med UKÄ:s uppdrag att följa upp och analysera effekterna av övergången till distansundervisning under 2020, med anledning av pandemin, och de deltog i arbetsgruppens möte för att inhämta underlag till sin genomlysning. Uppdraget kommer att slutredovisas 2022 men en första inventering av data och synpunkter ska presenteras i mars 2021. Gilbert och Axelsson, som är de enda bibliotekscheferna i Arbetsgruppen för digitalisering, föreslog för UKÄ:s representanter att föra in erfarenheter också från lärosätesbiblioteken i utredningen eftersom dessa har en viktig roll i genomförandet av lärosätenas utbildningar, och erbjöd sig sammanställa det material som under 2020 vuxit fram i *SUHF:s Forum för bibliotekschefer*, något som utredarna såg mycket positivt på. I fokus för UKÄ:s utredning står övergången till distansundervisning vad gäller tekniska utmaningar, pedagogiska utmaningar och frågan vad som kommer att vara bestående och inte. De frågeställningar som utredarna särskilt belyser är:

1. Vilka pedagogiska utmaningar har övergången till distansundervisning inneburit?
2. Vilka tekniska utmaningar har övergången till distansundervisning inneburit?
3. Vilka av dessa förändringar tror ni kommer att vara bestående och vilka komma att upphöra?

De omställningar som pandemin medfört för bibliotekens arbete och tjänster har ännu inte sammanställts eller följts upp. Biblioteken emellan har det dock under hela krisen funnits ett nära informationsutbyte genom *SUHF:s Forum för bibliotekschefer*s maillista. Nedan vill vi lyfta fram några av de utmaningar som diskuterats under krisen och lärdomar som dragits.

Lärosätesbibliotekens främsta utmaningar och lärdomar

Informationsförsörjning

En hög grad av digitalisering präglar sedan länge informationsförsörjningen till forskning och högre utbildning och inom de flesta ämnesområden är tillgången till elektroniska tidskrifter och böcker samt databaser standard. Denna del av bibliotekens infrastruktur är alltså väl utbyggd och kan inte sägas ha påverkats av omställningarna under 2020 i någon högre grad, annat än att det tydligt underlättade omställningen till distansverksamhet. Av den statistik över användningen som hittills ställts samman kan vi dock iaktta en ökad användning av de digitala resurserna. När det gäller studenternas tillgång till kurslitteratur är dock situationen en helt annan. Den digitala tillgången till kurslitteratur är mycket utvecklad, framför allt gäller det den kurslitteratur som ges ut i Sverige. Orsaken är att de förlag som ger ut böckerna saknar ekonomiska incitament för att erbjuda digitala alternativ. För att kunna ge studenterna tillgång till kurslitteratur är biblioteken alltså ofta hänvisade

till att låna ut tryckta böcker. Eftersom omställningen till distansundervisning i många fall ledde till att biblioteken stängde eller kraftigt minskade öppettiderna – och studenterna skulle undvika resor till och från campus – blev de fysiska samlingarna mindre tillgängliga. Inom bibliotekschefnätverket diskuterades olika alternativ för att med kort varsel öka tillgången till digitala läromedel. Till exempel har *Myndigheten för tillgängliga medier* talböcker som omfattar en stor andel av kurslitteraturen och som distribueras digitalt, men dessa får inte spridas utanför de grupper som MTM har i uppdrag att ge service åt. Det fördes även diskussioner direkt med förlagen, men utan att det gav några resultat. Diskussion om *Open Educational Resources* (OER) – det vill säga läromedel som distribueras digitalt och under upphovsrättsliga former som gör att de får göras fritt tillgängliga – har aktualiserats i spåren av omställningen. I jämförelse med omställningen till *Open Science* – ett öppet vetenskapssystem – har utvecklingen av OER länge varit eftersatt. En konsekvens av omställningen till distansundervisning är alltså att behoven av att hitta digitala alternativ till den förlagsutgivna, tryckta kurslitteraturen har blivit allt viktigare. Sverige har tidigare ställt sig bakom UNESCO:s rekommendationer om öppna läromedel¹ och en implementering av dessa skulle långsiktigt kunna stärka kvalitet och tillgänglighet i distansundervisning. (Detta nämns för övrigt även i den forskningspolitiska propositionen, 2020/21:60, s. 99).

Bibliotekens pedagogiska uppdrag

Lärosätesbiblioteken är i varierande omfattning direkt delaktiga i undervisning och pedagogisk utveckling. Uppdragen har dock stor spännvidd; från undervisning i informationskompetens till att vissa bibliotek kan ha ansvar för högskolepedagogisk utveckling och i vissa fall även är systemägare för lärplattformar. Förutom att den undervisning som biblioteken själva bedriver ställde om till distansformer, har många bibliotek alltså även varit involverade i att stötta lärarna genom till exempel IKT-pedagogisk kompetens. Den snabba omställningen under våren har i många fall drivit fram ett ökat samarbete mellan olika delar: IKT-pedagogiskt stöd, högskolepedagogisk utveckling, systemägarskap för lärplattformar och e-mötesverktyg samt stöd för digitala examina, för att nämna några. Hur dessa erfarenheter kan tas till vara och samarbeten mellan olika professioner och kompetensområden långsiktigt kan vidareutvecklas är en frågeställning som vi menar kommer att vara viktig.

De fysiska miljöernas betydelse

I och med omställningen till distansundervisning och nedstängningen av mer eller mindre stora delar av campus, har fokus även satts på betydelsen av de fysiska miljöerna. Denna fråga har diskuterats vid flera tillfällen inom bibliotekschefsnätverket. Förutom att det för bibliotekens del handlar om åtkomst till de fysiska samlingarna, så är biblioteken för de flesta lärosäten den plats där studie- och lärmiljöer är mest utvecklade och anpassade. Förutom direkta studie- och läsplatser finns tillgång till teknik, datorer, nätverk och ofta särskilda resursrum med anpassning för studenter med särskilda behov, samt förstås bibliotekarier/informationsspecialister att tillgå. Även vid ett läge där all undervisning bedrivs på distans har vi kunnat konstatera att studenterna behöver tillgång till lärmiljöer; alla har inte en boendesituation så att det går att studera hemma, alla har inte teknisk utrustning i form av datorer och alla har inte wifi eller mobilt bredband. Vid de undersökningar som gjorts vid olika lärosäten kan vi se att det är ca 10% av studenterna som uppger att de inte kan studera hemifrån på ett tillfredsställande sätt, p g a ovan nämnda skäl. För att uppfylla lärosätenas mål om bred rekrytering och genomströmning är det alltså avgörande att kunna erbjuda även fysiska miljöer. Många bibliotek har under pandemin gjort anpassningar i sina lokaler (utglesning av stolar, tillgång till handsprit, informationsskyltar) för att kunna erbjuda så säkra studiemiljöer som möjligt. Biblioteksmiljöerna är viktiga studiemiljöer men också sociala dito, och för studenternas

¹ [Recommendation on Open Educational Resources \(OER\) \(unesco.org\)](https://unesco.org/en/rep/rep_en/2019/01/Recommendation%20on%20Open%20Educational%20Resources%20(OER).pdf)

studiesociala hälsa en viktig plats att tillgå. Under pandemin har lärosätena gjort egna undersökningar som överlag visat att studenterna i hög grad påverkats negativt av att hänvisas till att bedriva studier hemifrån, vilket för många studenter är synonymt med ensamhet. I synnerhet internationella studenter som befinner sig utanför sitt normala sociala nätverk och som är särskilt beroende av sociala mötesplatser på campus, har stängningen av campus och de fysiska bibliotekens minskade öppettider varit särskilt utmanande.

Digitala tjänster – ersättning och komplement

Flertalet lärosätesbibliotek har under pandemin infört begränsade öppettider, helt i enlighet med myndigheternas rekommendationer och lärosätenas egna, efterföljande policies, och ett fåtal bibliotek har under perioder varit helt stängda. Detta har, som redan nämnts, både fungerat väl tack vare en stor andel redan utvecklade digitala tjänster och digitalt kompetenta användare. Det har dock varit tydligt att studenter - liksom lärare och forskare - vid bredduniversitet har varit i större behov av de fysiska biblioteken och fysiskt material, än samma användargrupper vid de tekniska och naturvetenskapliga biblioteken. Det har förstås med karaktären på ämnena att göra, och vilka material som är de huvudsakliga i studier, undervisning och forskningen, inom respektive ämnesområde. De begränsade öppettiderna och den minskade tillgången för användare till de fysiska biblioteken har naturligtvis inte inneburit att biblioteken haft stängt, utan att lärosätesbiblioteken istället tillgodosett användarnas behov via digitala tjänster och kanaler som under pandemin också utvecklats, utökats och utforskats. Flertalet nya möten mellan användare och bibliotekarier har uppstått såsom digital informationsdisk via zoom, målgruppsanpassad undervisning i informationssökning samt tjänster såsom *Boka en bibliotekarie* (i zoom). En erfarenhetsbaserad och vetenskapligt grundad analys är dock nödvändig för att en bättre bild av vilka digitala kanaler och tjänster som lämpar sig för vilka syften (och vilka användare) ska framträda. Att biblioteken framgent i ökad utsträckning både kan och ska möta sina användare via digitala kanaler är odisputabelt, men noggsamma överväganden mellan digitala och fysiska tjänster bör göras också med studenters – och övriga användares - varierande digitala litteracitet i åtanke.

Slutsatser

Biblioteken har en viktig funktion och roll i alla faser av högre utbildning och en uppföljning av bibliotekens arbete under pandemin och lärdomar av den omställning som gjorts vore därför värdefull. Det pågår ett arbete på många lärosäten med att samla in och bearbeta de erfarenheter som biblioteken gjort, men ett samlat initiativ till analys av bibliotekens omställning, möjligen för en särskild rapport, vore på sin plats.